

5. Шаблій О. І., Касянчук З. О. **Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал»** // Економічна та соціальна географія. – К., 2003. – Вип. 47. – С. 38-47

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.

УДК 504:341.221.27

В. А. ЯКОВЮК
О. Л. ГРИМАК

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ МІЖДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ВОДОТОКІВ

Розглянуто проблему міжнародного розвитку транскордонних водотоків, перспективу їх вирішення шляхом реалізації проекту відновлення міжнародного водного шляху.

The problem of international transboundary watercourses, the prospect of solving them through the project of restoring international waterway.

Ключові слова: водні ресурси, транскордонні водотоки, екологічна безпека.

Актуальність теми. Водні ресурси є одним із найважливіших складників, що забезпечують сталий розвиток держави, умовою, яка визначає розвиток цивілізації. Водний фактор відіграє вирішальну роль у підтриманні балансу природно-екологічних процесів. Будь-які зміни водного режиму і водозабезпеченості зумовляють значний прямий і опосередкований вплив як на функціонування природних екосистем, так і на економіку країни.

Водні басейни не визнають політичних меж. Спроби насильно розділити водні басейни, інші транскордонні

© Яковюк В. А. - здобувач Національного університету водного господарства та природокористування;

© Гримак О. Л. – аспірант Національного університету водного господарства та природокористування

проблеми, які виникають при використанні спільних водних об'єктів, часто спричиняють конфліктні ситуації.

Тому, співробітництво прибережних країн у галузі водного господарства має велике значення для забезпечення, у першу чергу, національної безпеки держави, ефективного використання й охорони водних ресурсів транскордонних річок, вдосконалення раціонального водокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії міждержавного регулювання транскордонних водотоків розглядалися в працях Галушкіної Т.П., Данилишина, М. М., Дорогунцова С.І., Луцько В.С., Пастушенко П.П., Рижової К.І., Хвеси́ка М. А., Яцика А. В. та ін. Але при цьому залишаються недостатньо висвітлені питання регулювання взаємовідносин між державами на регіональному рівні, що використовують ресурси спільних водних басейнів.

Постановка завдання. Зростаюче техногенне навантаження позначається сьогодні на всіх сферах нашого життя. У сучасних умовах як екологі, так і політики переконані, що проблема охорони водних ресурсів має вирішуватися не лише на національному рівні в окремій державі, а й на міждержавному рівні шляхом широкого міжнародного співробітництва.

Метою даної роботи є дослідження окремих тенденцій екологічного розвитку регіону, визначення основних загрози від неефективного використання транскордонних регіональних водних ресурсів на міждержавному рівні, а також їх вплив на економічний потенціал регіону і держави, а також найгостріші проблеми, які загрожують екологічній безпеці регіону, викладено пропозиції щодо розв'язання можливих негативних питань.

Результати досліджень. За географічним положенням, майже 75 % території України розміщено в межах міжнародних річкових басейнів (Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Сіверського Дінця) чи їх найбільших приток, а тому водогосподарський комплекс майже повністю залежить від стану транскордонних водних ресурсів.

Транскордонне розташування басейнів річок Західний Буг та При'п'яті, які є основним джерелом водопостачання території Волинської області, з високим їх антропогенним (промислово-аграрним) навантаженням та погіршенням якості

вод зумовляють актуальність дослідження впливу зовнішніх факторів на водні екосистеми. Крім того, гострою міждержавною проблемою залишається збереження природного середовища Полісся, яке є зоною живлення поверхневих і підземних водних джерел.

Як уже зазначалося, територія Волинської області відноситься до басейнів двох річок: Прип'яті і Західного Бугу. Три четверти площі займає басейн річки Прип'ять, решту— Західний Буг. В області протікає 132 річки довжиною понад 10 км. Загальна їх протяжність складає 3415 км. По водному режиму вони відносяться до типу рівнинних. Протікають, як правило, в широких, неглибоких долинах, із значною кількістю боліт. Починаючи із середини ХХ ст., річки Волині під впливом широкомасштабних меліорацій, хімізації сільського господарства, розорювання заплав, осушення земель, розвитку промисловості та розбудови міст зазнали значних змін. У басейнах річок знизилася стійкість природних ландшафтів, а якість води в багатьох з них трансформувалася з І в III клас.

Волинська область відзначається, також, значною диференціацією в розрізі адміністративних районів як щодо площі осушених земель, так і щодо площі водно-болотного фонду. Найбільша площа осушених земель має місце у поліських районах. Інтенсивне втручання людини у природні екосистеми сприяло виснаженню значної частини сільськогосподарських угідь та скороченню окремих видів флори і фауни. Більшість осушених земель відзначається низькою врожайністю сільськогосподарських культур, низькою морозостійкістю та високим рівнем водної і вітрової ерозій.

Незважаючи на те, що область відноситься до найменш екологічно напружених в Україні і вважається регіоном, де населення і влада традиційно дбають про збереження унікальних природних ландшафтів, раціональне використання ресурсів лісу, озер, боліт, надр, піклуються збереженням чистоти атмосфери і води, в області існує і ряд проблем екологічного характеру.

Зазначені проблеми є характерними для більшості регіонів України: технологічно і технічно застарілі каналізаційно-очисні споруди, їх значна зношеність та енергозалежність, відсутність необхідних реагентів на нові хімічні сполуки,

низький відсоток забезпечення централізованим водопостачанням сільських населених пунктів, забрудненість поверхневих і підземних вод у результаті використання хімізації та отрутохімікатів у сільському господарстві, недостатньою кількістю об'єктів для розміщення твердих побутових відходів, які відповідають сучасним екологічним вимогам, ерозія ґрунтів на водозбірній площі, незадовільна водогосподарська діяльність, недосконалість економічного механізму водокористування і реалізації водоохоронних заходів тощо.

Ще однією проблемою, яка є не тільки екологічною, але й соціально-економічною і має розглядатися у контексті забезпечення національної безпеки держави, є інтенсивний розвиток процесів підтоплення значних територій регіону. Зазначені процеси підняття рівня підґрунтових вод призводять до надмірного зволоження ґрунтів, повного їх насичення водою і пов'язаних з цим явищем істотних змін довкілля: порушення побутових умов життєдіяльності населення та господарської діяльності.

Так, на Волині площа заболочених та перезволожений (підтоплених) земель становить 845 тис.га., або 42 відсотки території області. Повеневими водами річок, талими і дощовими водами постійно підтоплюються садиби в більшості населених пунктах у північній (поліській) частині області (55 населених пунктах та понад 106 тисяч гектарів земель).

Найбільших збитків від повеней і паводків наноситься водами річки Прип'ять, в долині якої ще затоплюється і підтоплюється 38,5 тисяч гектарів земель та 14 населених пунктів. Внаслідок заростання і замулення русла річки рівні проходження в ній повеневих і паводкових вод підвищуються в середньому щорічно на 1 см, що призводить до збільшення територій затоплень і підтоплень.

Закриття в 90-х роках минулого сторіччя 6-ти Нововолинських шахт і припинення відкачки на них вод призвело до підняття рівня ґрунтових вод в м.Нововолинськ на площі 1537 га та в 7-ми сільських населених пунктах, в яких уже підтоплено 154 садиби їх жителів та 286 га сільськогосподарських угідь.

В зв'язку з припиненням догляду за внутрішньогосподарською осушувальною мережею після

реформування сільськогосподарського виробництва і ліквідації колгоспів-радгоспів площа меліорованих земель, що повторно заболочується і уже потребує проведення додаткових заходів по зниженню рівнів ґрунтових вод постійно зростає.

Як відомо, основними природними і техногенними чинниками підтоплень є надзвичайно висока зарегульованість стоку, що спричиняє певну втрату природньої дренажності територій, незбалансована інженерно-господарська діяльність, закриття шахт, неналежна експлуатація водогосподарських меліоративних комплексів, неефективність економічного механізму регулювання водокористування.

Наряду із зазначеними, для області характерними є й інші, не менш вагомі причини: природні фактори, які обумовлені надмірними атмосферними опадами в окремі періоди, рівнинний рельєф з високим природним заляганням ґрунтових вод більшої частини території області, малою пропускну здатністю русел річок Прип'ять, Стохід, Турія, Стир, Західний Буг, Вижівка та недостатнім розвитком водовідвідної мережі.

Зважаючи, що три чверті області розташовані в межах басейну р.Прип'ять, деградація її русла та русел найбільших приток в області - Стохід, Турія, Стир та прилеглих озер Волянське, Святе, Біле, Любязь є визначальним чинником на розвиток підтоплень північних районів області.

У той же час, окремим важливим фактором, що у попередні роки в значній мірі негативно вплинув на екологічний стан заплави і русла річки Прип'ять, є виконання міжурядових домовленостей щодо забезпечення водою Дніпро-Бузького каналу Республіки Білорусь.

Дніпровсько-Бузький канал — судноплавний канал в Білорусі, з'єднує річку Піна (притока Прип'яті; басейн Дніпра) з річкою Мухавець (притока Західного Бугу; басейн Вісли). Довжина 196 км (в тому числі каналізована частина ріка Піна - 74 км, вододільна частина каналу - 58 км; каналізована частина річки Мухавець - 64 км).

Роботи зі спорудження каналу вперше почалися в 1775 році у період правління останнього короля Польщі Станіслава Августа Понятовського, але незабаром були припинені, будівництво знову розпочато в 1837 р., основні роботи здійснені в 1846 - 1848 роках.

Канал є частиною магістрального Дніпровсько-Вісянського водного шляху Е-40 (Гданськ - Варшава - Брест - Мозир - Київ - Херсон). За допомогою каналу теоретично можливий водний зв'язок басейнів Балтійського і Чорного морів. Тим не менш, наскрізне судноплавство цим водним шляхом поки неможливе: в Бресті річка Мухавець перегороджена глухою греблею.

У роки існування СРСР основний обсяг перевезень каналом припадав на залізну руду з криворізьких родовищ, що поставляється на металургійні комбінати Німеччини (в порту Бреста здійснювалася перевантаження на залізничний транспорт).

Історичними причинами будівництва гідротехнічних споруд стали висновки гідротехніків ще на початку ХІХ століття, які побачили, що рівень річки Прип'ять в районі волинського села Почапи значно вищий, ніж у вододільному б'єфі Дніпро-Бузького каналу. Тобто є можливість самопливом підживлювати водою шлюзи у межиріччі річок Мухавця та Піни. Саме ця обставина згодом стала причиною багатьох екологічних проблем у верхів'ї Прип'яті. У повоєнні роки Дніпро-Бузький канал було відремонтовано, поглиблено і розширено. Інтенсивність руху суден по ньому постійно зростала. Для їх проходження шлюзами щораз більше забирався води з ріки. У 1970-1980 рр. траплялося, що після с.Почапи річка Прип'ять повністю зникала, вся її вода надходила у водоживильну систему Дніпро-Бузького каналу. Більше того, в окремі засушливі роки на озері Білому встановлювали потужні насоси, які майже повністю викачували воду з Волянського озера і більш як наполовину – з Білого. В обох водоймах гинула риба і все живе. Русло ж Прип'яті нижче Почапів стало заростати болотяною рослинністю, верболозом, деградувало.

Для відбору води на потреби Дніпро-Бузького каналу на території Ратнівського району Волинської області був побудований та тривалий час експлуатується Верхньо-Прип'ятський гідровузол Білоозерської водоживильної системи. Вказаний об'єкт тривалий час експлуатувався без будь-яких ремонтних робіт, технологічно і морально не відповідав вимогам, які до нього ставилися, створював передумови до можливої зміни русла та повного переходу вод басейну річки Прип'ять не до Дніпровського басейну, а через

Дніпро-Бузький канал до р. Західний Буг і далі - в Балтійське море. Підсилював такі побоювання факт експлуатації об'єкту, який знаходиться на території України іноземцями – білоруськими спеціалістами.

У грудні 2011 року гідровузол був переданий у власність України, а вже у липні 2013 року розпочалося будівництво нової водоскидної споруди. Водночас, у зв'язку з браком коштів та недостатнім бюджетним фінансуванням, запланованої на червень, а потім на жовтень 2014 р. здачі об'єкта в експлуатацію так і не відбулося, роботи із будівництва виконані лише на половину.

Зважаючи на такі обставини було прийнято рішення про реанімацію колишньої гідроспоруди. Проведені частково відновлювані роботи, які дозволяють, в основному, здійснювати регулювання витрат води в залежності від її рівня в р. Прип'ять.

З еколого-економічної точки зору цікавим є той факт, що відібрана через Верхньо-Прип'ятський гідровузол Білоозерської водоживильної системи вода (а це щорічно 250-300 млн.м³) з басейну річки Прип'ять через систему каналів та озер потрапляє на розподільчий б'єф Дніпро-Бузького каналу і вже самими білорусами визначається у басейн якого моря: Чорного чи Балтійського її спрямовувати.

У „Гельсінських правилах” у ст. 4 вказано, що кожна держава річкового басейну має право в межах своєї території на розумну і справедливу частку корисного використання вод транскордонного річкового басейну. Поняття розумної та справедливої частки визначається в ст. 5 цього документу шляхом врахування таких факторів: географія басейну, зокрема його протяжність у межах території кожної держави; гідрологія, зокрема кількість водних ресурсів у межах кожної держави басейну; кліматичні умови; минуле та сучасне використання вод басейну; економічні та соціальні потреби кожної держави; населення, що залежить від вод басейну, в кожній із цих держав; порівняльна вартість альтернативних джерел для задоволення соціально-економічних потреб у кожній державі; наявність інших ресурсів; можливість уникнути втрат при використанні вод басейну; можливість виплати компенсації одній чи кільком державам басейну в ролі засобів урегулювання колізій між видами

водокористування; рівень задоволення потреб кожної держави у межах басейну без нанесення суттєвої шкоди іншим державам у межах басейну.

Проте, як показують результати досліджень, водокористування в процесі соціально-економічного розвитку українсько-білоруського Полісся здійснюється кожною країною без належної взаємної ув'язки. Співпраця стосується лише вирішення окремих проблем: моніторингу та попередження паводків і повеней, регулювання води у Дніпровсько-Бузькому каналі.

Подальші наслідки стоку відбору води з Прип'яті через Білоозерську водоживильну систему також лишаються поза спільною увагою. На сьогоднішній день, зі слів білорусів, 80 % води, що надійшла через зазначену систему, спрямовується у басейн річки Дніпро, 20 % - у Західний Буг. Однак ці слова нічим неможливо підтвердити, оскільки на практиці відсутня методика спільного дослідження подібних питань. Крім того, підприємством "Дніпро-Бузький водний шлях" (Білорусь) у 2009 році, в порушення положення п. 3 статті 3 Угоди між Урядом Республіки Білорусь та Кабінетом Міністрів України про спільне використання і охорону транскордонних вод, без надання українській стороні інформації щодо запланованих заходів, здійснено реконструкцію споруд на Дніпро-Бузькому каналі в м. Кобрині з влаштуванням на ньому гідроелектростанції, вода від якої спрацьовується у басейн р. Західний Буг.

У 2012 році урядовці Республіки Білорусь заявили про наміри білоруської сторони активізувати використання внутрішніх водних артерій для транспортування вантажів. Так, ними активно ініціюється на міжнародному рівні питання інтенсифікації використання магістрального водного шляху Е – 40 і, зокрема, Дніпро-Бузького каналу, насамперед, в туристичних цілях та для вантажних перевезень. Велику зацікавленість до річкових перевезень Дніпро-Бузьким каналом має також Україна. Економічно привабливі річкові перевезення водним шляхом Е - 40 і для Польщі. Однак, зважаючи на значну замуленість русла річки Західний Буг, проблемним є питання фарватеризації перевезень.

Незважаючи на такі проблеми, білоруська сторона зініціювала розробку проекту та техніко-економічного

обґрунтування відновлення водного шляху Е-40 по всій його довжині. Такі наміри є стійкими, планується залучення значних коштів Євросоюзу.

Тому, уже на нинішньому етапі Україні доцільно передбачити економічну вигоду від реалізації такого проекту як у підготовчий період, так і під час експлуатації Дніпро-Бузького каналу.

З позицій вирішення регіональних проблем, важливим елементом могла б бути пропозиція щодо збільшення забезпечення з території Волинської області водою як Дніпро-Бузького каналу, так самої річки Західний Буг. Для цього є як уже діючі можливості (Білоозерська та Оріхівська озерні системи), так і перспективні потенційні (Турське озеро, Сокальське водосховище) за умов збільшення їх об'ємів та встановлення відповідних пропускних систем. Розширення можливостей останніх двох сприятиме також покращенню підтримання належних водних режимів значної частини території Волинської і частково Львівської областей.

Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин, у першу чергу країн, які межують між собою, свідчать про намагання спільноти активніше використовувати водні артерії для транспортних пасажирських та вантажних перевезень. Спроби відновлення функціонування водного шляху Е – 40 відкривають уже забуті переваги транспортування дешевим видом транспорту значних об'ємів вантажів найкоротшим шляхом між портами Чорного і Балтійського морів. Ініціатором процесу відновлення таких сполучень є Білорусь, яка хоче бути морською державою.

Зважаючи на нинішнє економічне становище України, з урахуванням зацікавленості країн Європейського Союзу в розширенні співробітництва з країнами – безпосередніми сусідами ЄС, можливостями інвестування ними у розвиток міжнародних водних транспортних сполучень, нашій державі варто активніше сприяти північним сусідам у реалізації планів з реанімації водного шляху Е – 40.

Для цього доцільно запропонувати можливості щодо забезпечення водою Дніпро-Бузького каналу і безпосередньо річки Західний Буг шляхом накопичення її у паводкові періоди в Білоозерській, Оріхівській і Турській озерних системах та Сокальському водосховищі з наступним

поетапним випуском у маловодні періоди для забезпечення судноплавства. В рамках цих проектів також необхідно передбачити заходи із прочистки русел та кріплення берегів основних річок, які будуть забезпечувати водність транспортного шляху, очистки озер і водосховищ від замулення, збільшення їх корисних об'ємів.

Своєчасна розробка відповідних проектів та їх презентація як умов ефективного функціонування міжнародного водного шляху Е – 40 дасть реальні підстави для фінансування більшості цих робіт за рахунок коштів фінансових установ Євросоюзу, а реалізація цих планів сприятиме покращенню екологічної ситуації у поліських районах Волині, зменшуватиме ризики підтоплень територій та перезволоження ґрунтів.

Крім того, співробітництво між Білоруссю, Польщею і Україною в рамках реалізації ідеї функціонування водного шляху Е – 40 дасть змогу координувати національну діяльність у водоохоронній галузі, включаючи питання функціонування мереж гідрологічних спостережень, створення й удосконалення систем прогнозування та попередження паводків, оцінки екологічного стану водних об'єктів, розробки заходів із запобігання забруднення транскордонних водотоків унаслідок техногенних аварій тощо.

Бібліографія

1. Галушкіна Т. П. **“Екологічний аудит водогосподарських систем”** / За науковою редакцією Галушкіної Т. П. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень – Саки : ПП “Підприємство Фенікс”, 2010. – 402 с.

2. Грдличка О. “Сучасні екологічні проблеми української частини євро регіону “Буг” // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень / Міносвіти і науки України / ВНУ ім.Л.Українки – Луцьк, 2011, Т. 3. – С. 190-191.

3. **“Екосередовище і сучасність”**. Т. 8. Природно-техногенна безпека: монографія / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, А. М. Горбач, П. П. Пастушенко – Київ, Кондор, 2008. – 528 с.

4. Левун О. І. **“Проблеми використання водних ресурсів транскордонних басейнів (на прикладі українсько-білоруського прикордоння)”** // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції / Луцьк : ВНУ – 2010. – С. 526-528.

5. Рижова К. І. **“Проблеми міждержавного регулювання транскордонних водотоків”** // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. / Луцьк : ВНУ – 2009. – С. 267-269.

6. **Регіональна доповідь про стан навколишнього середовища у Волинській області за 2013 рік.** – Луцьк: Управління екології та природних ресурсів Волинської ОДА, 2013. – 173 с.

7. **Річний звіт про діяльність Волинського облводресурсів за 2013 рік по комплексному використанню водних ресурсів на території області і проведенню на малих річках і водоймах природоохоронних заходів.** – Луцьк : [б.в.], 2014. – 71 с.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.